

IRODALOM

- Althammer, Jörg – Habisch, A. – Roos, Lothar (2004): Grundwahrheiten des Schreiben-Plans. Bedingungen für eine ehrliche Socialpolitik. Diskussionsbeiträge 30. BKU, Köln http://www.bku.de/extranet/upload/data_publication/disk30Grundwahr.pdf
- Barr, Nicholas (2004): Reforming Pensions: Myths, Truths and Policy Choices. In: Whiteford, Peter (ed.): *Reforming Public Pensions: Sharing the Experiences of Transition and OECD Countries*. OECD, Paris, 99–105.
- Botos József – Botos Katalin (2006a): A mellényt újra kell gombolni. Polgári Szemle. 4.
- Botos József – Botos Katalin (2006b): Nyugdíjkielátásaink. Élet és Tudomány. 13.
- Botos József (1997): A társadalombiztosítás története. In: Botos Katalin (szerk.): *Allamháztartástan*. PPKE JAK–Osiris, Budapest
- Botos József (1999): *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és gazdasági kérdései*. PPKE JAK–Osiris, Budapest
- Botos József (2007): A gyermek mint közjó. In: Botos Katalin – Katona Klára (szerk.): *Verseny és versenyképesség*. Szent István Társulat, Budapest
- Botos Katalin – Halmosi Péter (2007): *Ageing and Insurance. An International Comparison*. Uniwersytet Ekonomiczny W Krakowie. Konferencia 2007. december 6–7.
- Botos Katalin (2005): Az Édentől Keletre. In: Botos Katalin (szerk.): *Pénzügyek és globalizáció*. SZTE GTK Tudományos Közlemények
- Botos Katalin (2006a): *Public Economics and International Competitiveness*. In: PPKE JAK Conference Papers. Társoly, Budapest
- Botos Katalin (2006b): *Public Economics and International Competitiveness*. Justum Aequum Salutare. II, 1–2, PPKE JAK, Budapest
- Botos Katalin (2007a): A kínai „gazdasági csoda”. Valóság. 9.
- Botos Katalin (2007b): Árfolyamok és egyensúlytalanság. Külgazdaság.
- Botos Katalin (2007c): Európa kettős szorításban /b/. In: *VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatói Konferencia, Győr, 2006. október 6–7. II. kötet*. Arisztotelész Studium BT, Budapest
- Botos Katalin (2007d): Európa kettős szorításban /a/. In: Farkas Beáta (szerk.): *A liszaboni stratégia*. SZTE GTK Közleményei, Szeged
- Botos Katalin (2007e): Pénzügyek és nemzetközi versenyképesség. In: Lentner Csaba (szerk.): *Pénzügy-politikai stratégiák a XIX század elején*. Akadémiai, Budapest
- Botos Katalin (2008): Europe under Double Pressure /c/. Pénzügyi Szemle. 1.
- Chawla, M. – Betcherman, G. – Banerji, A. – Bakilana, A. M. – Feher, C. (2007): *From Red to Gray: The "Third Transition" of Aging Population in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. World Bank, Washington
- Cigno, Alessandro – Werding, Martin (2007): *Children and Pension*. CES Info Book Series. Cambridge, MA.–London Google Books: <http://books.google.hu/books?id=TgBRYo-7tDoC&hl=en>
- Clark, Gordon – Monk, Ashby (2007): *Conceptualizing the Defined Benefit Pension Promise Implications from a Survey of Expert Opinion*. <http://ssrn.com/abstract=1004743>
- Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung. <http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/index.html>
- Maddaloni, Angela – Musso, A. – Rother, P. et al. (2006): *Macroeconomic Implications of Demographic Developments in the Euro Area*. ECB Occasional Papers. 51. / August 2006. European Central Bank, Frankfurt am Main <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp51.pdf>
- Mészáros József (2005): A társadalombiztosítási rendszerek mint közjóságok. Közgazdasági Szemle. 3.
- Monk, Ashby H. B. (2008): *Institutional Change in Era of Globalization: A Comparison of Corporate Policies in Japan and the US*. Draft study version. <http://ssrn.com/abstract=1082887>
- The IMF on Policies Responding to Demographic Change. Population and Development Review. 2004 30, 4, 783–789. DOI: 10.1111/j.1728-4457.2004.00044.x

VÁROSI VILÁG

Enyedi György

az MTA rendes tagja
enyedi@rkk.hu

Bevezetés

Számos tanulmány kezdődik azzal a tény-megállapítással, hogy a 21. század elejére – az emberiség története során először – a város-lakók többségbe kerültek a Föld népességében: kb. 3 milliárd ember lakik falvakban s mintegy 3,2 milliárd városokban. A valódi jelentőséget nem az egyszerű többségbe kerülés adja, hanem a városok növekvő gazdasági irányító szerepe, a modern, kreatív gazdaság nagyvárosi koncentrációja, a városokban összpontosuló politikai hatalom. E tény sokan érzékelik – hol a haladás jeleként, hol elborzadva – célszerűbb azonban a gyorsuló városnövekedést kiváltó társadalmi-gazdasági folyamatok feltárása, mechanizmusának megértése. Három kérdésre keresek választ e rövid összegzésben: (1) hogyan módosítja a jelen városfejlődés a globális városhálózatot? (2) mi a magyarázata a gyorsuló városnövekedésnek? és (3) folytatható-e a jövőben a jelen városfejlődés?

A globális városhálózat átalakulása

A jelen városnövekedés nem arányosan módosítja a történelmileg kialakult városhálózatot, hanem mindenekelőtt *nagyvárosi növekedést* jelent. Jelenleg több mint háromszáz egymillió lakosúnál népesebb város van a Földön (csak Kínában hatvan) s több mint

húszban tízmilliónál – hazánk teljes népességénél – többen élnek. 1950-ben csak egyetlen városban, New York Cityben élt tízmilliónál több ember. 2000-ben a harmincadik városban is hétmillió volt a lakosság szám.¹

Ebben a fél évszázadban alapvetően módosult a legnagyobb városok földrajzi eloszlása (*t. táblázat*). 1950-ben a tizenöt legnépesebb város közül tizenegy a fejlett országokban – hat Európában, öt Észak-Amerikában s Japánban – volt regisztrálható, s csak három város „furakodott” közéjük a világ két legnépesebb országából (Indiából és Kínából). 2000-ben az európai városok eltűntek a listáról, London, Párizs, Moszkva a 19–21. helyen van s a legtöbb európai nagyváros évtizedek óta csökkenő népességű. Az Európán kívüli fejlett világot is csupán négy város képviseli (Tokió, Oszaka, New York, Los Angeles). A városnövekedés tehát elsősorban a fölemelkedő és a fejlődő országokhoz kapcsolódik, Ázsiában s Latin-Amerikában. *Megszűnt tehát az ipari forradalom után kibontakozott modern urbanizációnak a közelmúltig érvényes szabálya*,

¹ 2000-ben volt utoljára teljes körű, a világ csaknem valamennyi országára kiterjedő népszámlálás. Azóta különböző becslések készültek, melyek a városnövekedés további gyorsulását jelzik, ám csak a 2010. évi népszámlálási adatok kiértékelése után ítéhető meg pontosan e folyamat. A tízmillió főnél népesebb városokat nevezzük megvárosnak.

hogyan a városnövekedés egyértelműen a fejlődés kísérvője és jellemzője. A fejlett országokban a legmagasabb a városi népesség aránya, ám városnövekedés helyett a városi és vidéki térségek integrációja s nem a nagyvárosok népességnövekedése a jellemző; az emelkedő gazdaságokban a gyors gazdasági növekedést roppant méretű társadalmi egyenlőtlenségek s a hirtelen megnőtt városok kormányozhatatlansága kísérik; a fejlődő országokban a városnövekedés elsőrendű oka a vidék súlyos válsága, a bemenekülés a városokba, ahol egyébként e bevándorlókra semmi szükség. Napjaink városfejlődése tehát három alapvető modellt követ – a fejlett, a fölemelkedő s a fejlődő országokét – melyekben a válság szerepe gyakran erősebb, mint a fejlődésé (Enyedi, 1988, 2003, 2006).

Végül: ma már közzismert jellemzője a fejlett s fölemelkedő gazdaságok nagyvárosainak (nagyvárosi régióinak), hogy globális gazdasági hálózatba szerveződnek, azaz gazda-

ságuk kilépett országuk nemzeti gazdasági kereteiből; a globális nagyvárosi rendszer bármely pontján keletkezett gazdasági és innovációs impulzusok végigfutnak az egész hálózaton, s valamennyi globális nagyvárost (s gazdasági hátországukat) érintik.

A globális nagyvárosok koncepcionális előfutárai Peter Hall (1966), illetve Jonathan Friedman és Goetz Wolf (1982) világvárosai voltak, bár a világ, melyre befolyásuk kiterjedt nem foglalta magában az államszocialista országokat és a fejlődő országok nagy részét sem. *A városnövekedés szakaszai* című, már idézett könyvemben (1988) magam is írtam arról, hogy az információs társadalom hálózatokba szerveződő településrendszerében új típusú nagyvárosi csomópontok jönnek létre. A globális városkonceptió első megfogalmazójának azonban Saskia Sassen tarthatjuk (1991).

Sassen – s még több követője – a világgazdaság egészét irányító néhány nagyvárost – New Yorkot, Los Angeles, Londont, Tokiót

– neveztek „globális” városnak. A világgazdaság irányításához azonban a tőkepiacok „parancsnoki” posztjain kívül egy-egy kontinensre, kontinensrésze vagy egy-egy funkcióra kiterjedő befolyású másodlagos központokra is szükség van. Így például Párizs európai központ; Hong Kong és Szingapúr délkelet-ázsiai központ; Zürich globális bankközpont stb. Budapest is része egy kontinensrészt irányító globális hálózatnak: Béccsel, Prágával, Varsóval osztozik a közép-európai régió irányításában.

A gyorsuló városnövekedés gazdasági magyarázata és városzerkezeti hatásai

A városfejlődés hosszú távú folyamat, egyes elemei – például az épített környezet – lassan módosulnak. A jelen a történelmi hagyományokra építkeznek, ezért a városi világ roppant sokszínű. Az alapvető gazdasági magyarázat, a modern gazdaság nagyvárosokba tömörülésének mechanizmusa leírható a fentebb említett három modellben.

(1) *A fejlett országok* (Európa, Észak-Amerika, Japán) városnövekedése az 1970-es, 80-as években megállt, sőt, vagy másfél évtizedig, a jelenlegi globalizációnak nevezett gazdaságtörténeli korszak kibontakozásáig kifejezett dezurbanizációs folyamatok (a vidéki népesség növekedése a városi népesség rovására) következtek be. A fejlett országok nagyvárosai gazdaságában alapvető szerkezeti változások történtek. Az ipari tömegtermelés – nemcsak a hagyományos iparágakban, de részben a csúcstechnológiai iparban is – kitelepült a fejlett világ fél periferiájára, a fölemelkedő gazdaságokba. Negyed évszázaddal ezelőtt számos szerzővel (pl. Castells, 1989) együtt úgy véltem, hogy az információs társadalom kialakulása, az új gazdaság (tudásalapú gazdaság, kreatív gazdaság) jelentős területi de-

koncentrációját teszi lehetővé, ezért a dezurbanizáció tartósan jellemzi majd a fejlett világot (amelyben a falu/város dichotómia megszűnt). A gazdasági műveletek jelentős része, a pénzügyi szférától az innovációs tevékenységig a virtuális térben játszódik le, nem kívánja a fizikai térben történő koncentrációt. Kiderült azóta, hogy számos esetben a tevékenységek térbeli közelsége jelentős tényező maradt; a nagyvárosi régiók egyre kiterjedtebbek s főleg egyre jelentősebbek. A kreatív gazdaságban nemcsak a technológia változik gyorsan, de a kereslet is; a vállalatoknak kétszen kell állniuk a szakadatlan termékmódosításra, a berendezések és a munkaerő újabb kombinációira, s állandóan figyelniük kell a piacot. A magas szintű üzleti-pénzügyi szolgáltatásoknak is úgy kell szerveződniük, hogy sokféle ügyfelet vagy projektet tudjanak kiszolgálni, ami szintén nagyvárosi településre ösztönöz. A vállalatoknak kedvező egy szoros összekapcsolódó és térben koncentrált halmaz részeként működni: ez csökkenti a tranzakciós költségeket, elősegíti a gazdaság rugalmasságát, az információhoz jutást, az interaktív tanulás hálózatának kialakulását. A magas színvonalú nagyvárosi környezet vonzza leginkább a „kreatív osztályt” (Florida, 2000), azt a magasan képzett, innovatív szakembercsoportot, amely nélkülözhetetlen a tudásalapú gazdaság működtetéséhez.

A térbeli koncentráció fő előnyét jelentő szolgáltató és információs hálózatok a fejlett világ nagyvárosaiban csomósodnak. E városok globális rendszere irányítja a világgazdaságot, kilépnek közvetlen vonzáskörzetükből vagy nemzeti területükből. E fejlett nagyvárosok belső térszerkezete sem a 19. század nagyvárosaira, sem a 20. század városi agglomerációira nem hasonlít. A mai nagyváros olyan urbanizált régió, amely többközpontú, a re-

1950

2000

1. New York, USA	12,3	1. Tokió, Japán	27,9
2. London, UK	8,7	2. Bombay, India	18,1
3. Tokió, Japán	6,9	3. São Paulo, Brazília	17,8
4. Párizs, Franciaország	5,4	4. Sanghaj, Kína	17,2
5. Moszkva, SZU	5,4	5. New York, USA	16,6
6. Sanghaj, Kína	5,3	6. Mexico City, Mexikó	16,4
7. Essen (Ruhr-vidék, NSZK)	5,3	7. Peking, Kína	14,2
8. Buenos Aires, Argentína	5,0	8. Dzsakarta, Indonézia	14,1
9. Chicago, USA	4,9	9. Lagos, Nigéria	13,5
10. Kalkutta, India	4,4	10. Los Angeles, USA	13,1
11. Oszaka, Japán	4,1	11. Kalkutta, India	12,7
12. Los Angeles, USA	4,0	12. Tiencsin, Kína	12,4
13. Peking, Kína	3,9	13. Szöul, Korea	12,3
14. Milánó, Olaszország	3,6	14. Karacsi, Pakisztán	12,1
15. Berlin (K és Ny) NDK, NSZK	3,3	15. Delhi, India	11,7

1. táblázat • A tizenöt legnépesebb város, 1950 és 2000 (millió lakos) (Forrás: Pacione, 2001)

gió települései között jelentős a funkcionális munkamegosztás. Nemcsak a közismert szuburbanizációról (a városi lakóterületek vidéki kitelepüléséről) van szó, hanem fontos kutatási, oktatási, logisztikai vagy termelő funkciók is kitelepülhetnek a központi nagyvárosból. A modern nagyvárosi régióban különböző méretű, de egyenlő rangú települések horizontális együttműködése váltja fel a korábbi hierarchizált tagoltságot. E régiók része a vidéki térség is, melynek földhasználata, gazdasági szerepköre eltér a városi jellegű településektől, ám társadalmi szerkezete hasonló, nem alárendelt szerepű. A nagyvárosi régiók közigazgatási rendszere is sajátos, országonként eltérő módon, de mindenütt szükséges a régió belüli települések működésének, fejlesztésének összehangolása, a helyi önkormányzati kompetenciák egy részének átengedése egy regionális kormányzat számára. A fejlett országok nagyvárosainak népességcsökkenése részben látszólagos: a népesség a nagyvárosi régió vidékies, kisvárosias településeiben növekszik, a központi nagyváros(ok)-ban csökken. A globális nagyvárosi régiók kiemelkedése növelheti a településhálózaton belüli egyenlőtlenségeket. Kihullhatnak azok a hagyományos helyi, kisvárosi központok, melyek korábban közvetlen falusi vonzásterületük ellátására szerveződtek. Ám működnek kiegyenlítő erők is: a tudásalapú gazdaság munkaereje jelentős részben a virtuális térben működik, a fizikai távolságra nem érzékeny, ezért lakóhelye kiválasztásában nincs szerepe a munkahely földrajzi közelségének. A távmunka jelenlegi gyors terjedése esetleg újfajta egyensúlyt hoz létre a településhálózaton.

A fejlett országok csoportján belül külön alrendszer alkotnak az európai posztiszocialista országok. A közigazdászok ezeket az országokat – gazdasági teljesítményük alapján – in-

kább a fölemelkedő gazdaságokhoz sorolják. (Csaba, 2004). Az urbanizációs pálya szempontjából azonban egyértelműen az európai hosszú távú modellt követik, s városfejlődésük igencsak eltér az ázsiai vagy latin-amerikai fölemelkedő gazdaságokétól. Európán belül számos szempontból – a piacgazdaság jellege, a demokratikus intézményrendszerek működése – indokolatlan a posztiszocialista jelző alkalmazása.² A városfejlődésben – bár az alapvető vonások megegyeznek az általános európai fejlődéssel, például a nagyvárosi régiók formálódása, a nagyvárosok népességcsökkenése, a nagyvárosi gazdaságból a hagyományos iparágak kitelepülése – még érezhető, hogy a hosszú távú európai urbanizációs modell negyven évre megszakadt. A kelet-közép-európai régió sajátosságai:

- a.) az államszocialista rendszer bevezetésekor – Csehország mai területét leszámítva – a városi népesség kisebbségben volt, a balkáni országokban 25–30, a többiben 40 % körüli. A mai városok nagy része – falvakból, bányá- és ipartelepekből – a szocialista politikai rendszerben jött létre.
- b.) a régi városok jelentős része iparosítás előtti, mezőgazdasági vásárváros volt, modern funkciókkal a szocialista rendszerben gazdagodtak. Ezek a funkciók főleg a gyárparhoz, igazgatáshoz, oktatáshoz kapcsolódtak, és – piacgazdaság híján – különösen hiányoztak a pénzügyi s más szolgáltató funkciók.
- c.) a városok társadalmából hiányzott a polgárság. Ötven éve a régió városi polgárainak jó része idegen – zsidó, német – volt, akik a holocaust áldozatai lettek, vagy

² A rendszerváltozás óta már egy történelmi korszak múlt el, annyi, mint a két világháború között. Kinek jutott volna eszébe Spanyolországot Franco tábornok halála után húsz évvel posztiszocialistának nevezni?

kitelepítést szenvedtek. A kommunista hatalomátvétel után a háborút túlélte polgárságból sokan emigráltak, az itthon maradtakat tulajdonuktól megfosztották. Húsz év még nem volt elegendő a polgári osztály teljes újjáépüléséhez.

d.) a városi épített környezet is még sokáig magán viseli az infrastruktúra fejlesztésének tartós elhanyagolását, a belvárosok elmaradt felújítását, a lakótelepi lakások nagy arányát. Az elmúlt húsz év számos város gyors fejlődését eredményezte: a szocializmus évei alatt nem merültek feledésbe a közép-európai városi lét hagyományai, csak hibernálódtak, újra felszínre kerültek, s közelednek a nyugat-közép-európai (osztrák, német) városokhoz.

(2) A *fölemelkedő* országok gazdaságában az ipari tömegtermelés a fő húzóerő és ez éppen olyan városnövelő hatású, mint a legfejlettebb országokban volt – sok évtizeddel korábban. A modern urbanizáció – mint másutt korábban részletesen kifejtettem (Enyedi, 1984, 1988) – szakaszos jellegű: az agrártársadalomról az ipari társadalomra való áttérést gyors városnövekedés, valóságos *városrobbanás* (és a vidéki gazdaság leértékelődése) kíséri; ezután az intenzív iparosítás – szolgáltató gazdaság jellemzővé válása *relatív* területi dekoncentrációt eredményez: a nagyvárosi agglomerációk kialakulását és a kisvárosi hálózat megerősödését; a harmadik szakaszban, a *dezinindustrializáció* ciklusában (amikor a fejlett országokból kitelepül az ipari tömegtermelés) népességnövekedés csak a vidéki térségekben mérhető; végül a negyedik ciklus, a csúcstechnológia, a K+F, a transznacionális nagyvállalatok globális hatalmának kiépülése, mint fentebb jeleztem, újabb népességi-gazdasági koncentrációval, a *nagyvárosi régiók* kiemelkedésével jár, amely emelkedésben e

régiók vidéki térségei is részt vesznek. Ezek a szakaszok a Föld valamennyi régiójában megjelennek, más-más történelmi időkben, más-más civilizációkban, ezért sokféle formában alakítják a városhálózatot. Jelenleg egyidejűleg a Föld valamennyi régiójában valamelyik városnövekedési szakasz ismerhető fel: innen a városnövekedés általános gyorsulása.

A fölemelkedő gazdaságok településhálózata a *városrobbanás* fázisában van, ám sokkal nagyobb tömegeket telepít faluról városba, mint a korábbi európai vagy észak-amerikai városrobbanás – hiszen a Föld két legnépesebb országa is (India és Kína összesen csaknem 2,5 milliárd lakossal) is ebbe az országcsoportba tartozik. 1875–1900 között Chicago volt a Föld legvilhárosabban növekvő nagyvárosa, évi 6 % növekedési ütemmel, ami 1,3 millió fővel növelte népességét az időszak során. Száz évvel később (1975–2000) Lagos hasonló ütemű (évi 5,8 %) növekedése tízmillió, Mumbai (Bombay) évi 4 %-os gyarapodása 11,2 millió fő többletet jelentett (Brown – Flavin, 1999). Ez a hatalmas tömeg a városok hagyományos működését, városszerkezetét valósággal összeroppantotta. A mai fölemelkedő nagyvárosok kettős szerkezetűek, urbanisztikai szempontból is, társadalmi szempontból is. A városközpontok infrastruktúrája látványosan modernizálódik – szimbolikusnak mondható, hogy a világ legmagasabb épülete Kuala Lumpurban található, – a lakónegyedek között falusias jellegű kunyhóövezetek húzódnak, melyek lakói kívülről rekednek a modern városi életben. A látványos gazdasági növekedés hozama nemcsak a különböző társadalmi csoportok között oszlik meg egyenlőtlenül, de óriási társadalmi feszültségeket hoz létre a városokon belül s a városok/falvak között is. További sajátosság, hogy a népességnövekedésnek nem a bevándorlás a

legfontosabb forrása, hanem a bevándorlók egy része – nem tudván beilleszkedni a modern városi társadalomba, folytatja falusi demográfiai szokásait, s magas a természetes szaporodása. A mai fejlett országokban a demográfiai váltás a városrobbanást követően egyetlen generáció alatt megtörtént, a fölemelkedő gazdaságok nagy részében ez még csak részben következett be.

A fölemelkedő gazdaságok gazdasági szárnyalását évtizedekkel ezelőtt a külföldi tőkebefektetések, az alacsony munkabérré alapozott fogyasztási-cikk-ipar exportoffenzívája indították el. Napjainkra azonban a kínai, indiai vagy brazil megvárosokban jelen van a csúcstechnológia, a felsőfokú üzleti szolgáltatások rendszere, a kreatív gazdaság. Mivel a tartós növekedés szerény fogyasztásbővítéssel párosulva jelentős tőkefelhalmozást tett lehetővé, ma már a világ legjelentősebb tőke-exportőrei – az arab olajországok mellett – Ázsia fölemelkedő gazdaságai. Feltételezhetjük, hogy a jelen pénzügyi-gazdasági válságból az ázsiai fölemelkedő országok megerősödött világgazdasági befolyással kerülnek ki.

(3) *A fejlődő országok* nagyvárosi növekedése egyértelműen válságjelenség, a mélyülő falusi válság következménye. A válság gyökerei messzire nyúlnak, s Afrikában a legjellemzőbbek: a korábbi önellátó gazdálkodás megbontása a gyarmati ültetvények exportnövényeinek bevezetésével; a mezőgazdasági túlnépesedés; a megmaradt helyi szükségletet szolgáló agrárterületek túlhasználata s kedvezőtlen környezeti következményei (például elsivatagosodás) stb. A feleslegessé vált falusi népesség a néhány nagyváros felé vándorol – a városhálózatból hiányoznak az erős kis- és középvárosok – munkát remélve, vagy legalább egy utcai vízcsap közelébe jutást remélve. A néhány nagyváros lakosságának több-

ségét ez a falusi bevándorló tömeg teszi ki, melyre a modern gazdaságban nincs szükség. A falusi gazdaság a nagyvárosban újjászerveződik: a hagyományos, helyi szükségletet kielégítő kézműipar, vándorkereskedelem, az otthoni munkavégzés, a családi mikrovállalkozás foglalkoztatja a fejlődő országok nagyvárosai munkavállalóinak legalább felét (Thomas, 1992).

Fenntartható-e, folytatható-e a városnövekedés jelenlegi üteme?

Harmadik kérdésünk a jövőre vonatkozik: *fenntartható-e a városnövekedés – főleg a nagyvárosi növekedés – jelenlegi üteme?* Kutatói tapasztalataim s az elmúlt harminc év új jelenségeinek számbavétele alapján úgy vélem, hogy a jelenlegi – a nagyvárosokban összpontosuló – városnövekedés üteme s formája *hosszú távon nem tartható fenn*. Nem tartható fenn a környezetterhelés okán; nem tartható fenn a tovább terjeszkedő nagyvárosi régiók irányítási, területszervezési nehézségei, a dráguló gazdasági externáliák okán; nem tartható fenn a hatalmas városok megbomló társadalmi egyensúlya okán.

Mielőtt a jövő esélyeit latolgatnánk, le kell szögezni, hogy a gyorsuló városnövekedés nem természeti csapás s nem a várospolitikuskok és várostervezők ügytelenségeinek következménye. A városnövekedés társadalmi betegségei nem orvosolhatatlanok. Ehhez azonban jól kell ismernünk azt a mechanizmust, mely a városnövekedést létrehozza. Korunk – globális – kapitalizmusának gazdaság- s ezzel népességkoncentráció mechanizmusa hosszú távon ható kormányzati beavatkozásokkal korrigálható. Ehhez a társadalmi működés pontos ismerete s a beavatkozások hosszú távú jellegének biztosításán kívül az is szükséges, hogy a városnövekedés korrek-

ciója befolyásos társadalmi csoportok érdekeivel is találkozzon. Nem könnyen biztosítható feltételek.

A mit hoz a jövő? kérdésre háromféle válasz, három jövőkép fogalmazható meg. Az elsőt nevezzük *katasztrófaforgatókönyvnek*. E szerint a nagyvárosi növekedés folytatódik, a megvárosok egyre inkább elterjednek. A megvárosok a szegénység, a szervezett bűnözés és a társadalmi kirekesztés szinterei; kormányozhatatlanná válnak, lakosságuk jelentős része számára az elemi közszolgáltatásokat sem tudják biztosítani. Ez a válsághelyzet állandó és ellenőrizhetetlen erőszakhoz vezethet a megváros társadalmi rétegei, etnikai-vallási csoportjai között, mely erőszakos cselekményekben százazrek vehetnek részt. A városi társadalom szervezete szétesik. Ne feledjük: a megvárosok elsősorban *nem* a fejlett országokban burjánzanak. Katasztrófát eredményezhet a természeti környezet pusztulása is. A viszonylag kis területen élő s működő hatalmas embertömeg túlterheli (légszennyezéssel, hőszennyezéssel) vagy túlfogyasztja (például a vízforrások kimerítésével) természeti környezetét.

Az optimista forgatókönyvek szerzői főleg műszaki szakemberek. Optimizmusuk forrása, hogy a környezetterhelés mérséklésének műszaki megoldásai jórészt ismeretesek. Jó példákat találunk a társadalmi fenntarthatóság erősödésére, a civil társadalom védekezésére a túlzott városnövekedés fékezése s a társadalmi konfliktusok kezelése érdekében. Az optimista forgatókönyvek szerkesztői feltételezik, hogy a jelen problémái – a már ismert eljárások alkalmazásával – jó kormányzás és növekvő társadalmi támogatás esetén – rövid távon megoldhatók. „Szerencsére megvannak a kutatási módszereink a hanyatlás elkerülésére, csupán ki kell használni lehető-

ségeit” – írja William Michelson (1988, 81.). Ám e lehetőségeket kihasználni képes kormányzatok s az alkalmazásban érdekelt erős hatalmi csoportok a Föld nagy részén hiányoznak – a fenntartható városfejlődés elemeinek megjelenése lassú és szórványos, míg a társadalmi és környezeti romlás gyors és átfogó.

Ami reményt nyújthat az előre vetíthető jövőben egy *reálisan megvalósítható* fenntartható forgatókönyv megvalósulásához, az a következő:

A fejlett országokban a nagyvárosi növekedés már hosszabb ideje megállt; a nagyvárosi régiókban a városias és vidéki térségek integrálódnak, a népességkoncentráció oldódik, ez mind a környezetterhelést, mind a társadalmi feszültségeket enyhíti. A környezetkímélő és környezettudatos gazdaság terjed Észak-Amerikában s a fejlett Európában, de gyorsan lábra kaphat a fölemelkedő Európában is. A nagyvárosi növekedés mérséklése Kínában is megjelent, ahol az állami szabályozás/tervezés erősen törekszik az arányos városhálózat kiépítésére (bár nem törekszik megfelelően a környezetterhelés mérséklésére).

A kormányozhatatlanná és fenntarthatatlanná váló megvárosok lavinaszerű növekedését és elterjedését elkerülhetjük, mert az ázsiai és latin-amerikai fölemelkedő országokban (a városnövekedés jelen fő szinterein) a demográfiai fordulat (a természetes szaporodás csökkenése a városi életforma általánossá válásával) be fog következni (Kínában már bekövetkezett).

A falusi bevándorlás mérséklődését várhatjuk a mezőgazdasági termelés felértékelődésétől és a nem mezőgazdasági foglalkozások vidéki terjedésétől.

A gazdaság szerkezeti átalakulása, az informatika fejlődése mérsékelheti a jövőben a

gazdaság agglomerálódási, területi koncentrációs hajlamát.

Az ökológiai válság felismerése, a környezet fenntarthatóságának igénye a fölemelkedő gazdaságok társadalmában is megfogalmazódik.

A történelmi hasonlatokkal csínján kell bánni, de úgy vélem, jelenleg éljük át a Föld *második* nagy ipari/urbanizációs hullámát (az első a 18. századtól a 20. század derekáig tartott Európában s Észak Amerikában). E hullám lefutása, szerkezeti átalakulása jóval nagyobb

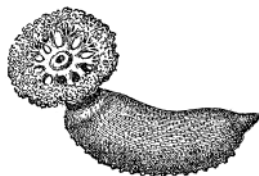
tömegeket érint, de jóval gyorsabb is, mint az első volt; már látszanak az ipar utáni korok első jelei. Hogy azután a városnövekedés lecsillapodása idején a környezeti károk orvosolhatóak lesznek-e még, s a társadalmi feszültségek robbanás nélkül csillapodnak-e? Erre csak a francia mondással válaszolhatok: *qui vivra, verra* – aki megéli, meglátja.

Kulcsszavak: *városnövekedés, megaváros, nagyvárosi régió, városrobbanás, város-vidék integráció*

IRODALOM

- Brown, Lester R. – Flavin, Christopher (1999): *State of the World*. Earthscan, London
- Castells, Manuel (1989): *The Informational City*. Basil Blackwell, Cambridge, MA.
- Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai, Budapest
- Enyedi György (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai, Bp.
- Enyedi György (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai, Budapest
- Enyedi György (2003): *Városi világ-városfejlődés a globalizáció korában*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs
- Enyedi György (2006): Városrobbanás hanyatlás mellett: a fejlődő országok. Földrajzi Közlemények. 130, 1–2, 1–13.

- Florida, Richard (2002): *The Rise of the Creative Class*. The Perseus Book Group, New York
- Friedman, Jonathan – Wolf, Goetz (1982): *World City Formation: An Agenda for Research and Action*. International Journal of Urban and Regional Research. 6, 3, 309–344.
- Hall, Peter C. (1966): *The World Cities*. Weidenfeld–Nicholson, London
- Michelson, William (1988): *Planning and the Sustainability of Everyday Life in Mega-cities*. *Ekistics*. 65, 388–390, 72–81.
- Sassen, Saskia (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press. Princeton
- Thomas, Jim J. (1992): *Informal Economic Activity*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead

AZ ÚJRA MEGLÁTOGATOTT SZÉP ÚJ VILÁG

Venetianer Pál

az MTA rendes tagja
venetpal@brc.hu

A címet Aldous Huxley-től plagizáltam, ő ugyanis ebben a könyvében azt elemezte, hogy negyed századdal a híres *Brave New World* megjelenése után mennyiben valósult meg, illetve mennyiben cáfolódott meg annak borús jövőképe (Huxley, 1958). Én 1998-ban megjelent *A DNS szép új világa* című könyvemben (Venetianer, 1998) és egy évvel később e lap hasábjain megjelent cikkemben (Venetianer, 1999) próbáltam vitába szállni a mezőgazdasági géntechnológia ellen felhozott érvek némelyikével. Azóta ugyan rövidebb idő telt el, mint Huxley két könyvének megjelenése között, de talán mégis érdemes már visszatérni e kérdéskörre. Egyrészt azért, mert közben a tényleges világhelyzet lényegesen megváltozott: egyre inkább megállíthatatlannak tűnik a mezőgazdasági géntechnológia diadalútja, másrészt azért, mert az elkövetkezten géntechnológia-ellenes tábor érveivel, tényekkel, tapasztalatokkal mit sem törődve, változatlan erővel folytatja ellene a dogmatikus-ideológiai hadjáratot. Igaz, hogy már utolsó bázisuk, az „Európa-erőd” is inogni látszik, de kis hazánk szilárdan áll a vártán, hiszen – az uniós szabályokkal dacolva – ideiglenes moratóriumot fogadott el a GM-növények termesztésére és forgalmazására. A következőkben tehát először röviden ismertet-

ném a GM-mezőgazdaság jelenlegi helyzetét a világban, utána pedig a GM-ellenes tábor és az e kérdésekkel foglalkozó hírközlő médiumok néhány gyakran hangoztatott argumentumát, illetve közhelyszerű tévedését, csúsztatását szeretném vitatni.

A GM-mezőgazdaság mai helyzetének legfontosabb tényei a következők. 2007-ben a GM-termőterület világviszonylatban 114 millió hektár volt (Az összes művelt területnek több mint 7 %-a). Ennek a területnek döntő többségét (csaknem 99 %-át) mindössze négy növény (szója, kukorica, gyapot, repce) foglalja el, de termelnek ezeken kívül GM-papayát, -tököt, -lucernát és -rizst is. A fontosabb GM-termelők az USA, Argentína, Kanada, Brazília, Kína és még tizennyolc ország. További huszonkilenc ország engedélyezte a GM-termékek behozatalát, illetve egyesek a termesztést is, bár ez még nem ért el statisztikailag jelentős szintet. Az amerikai kontinenst jóformán teljesen meghódította a GM-mezőgazdaság, és egyre jelentősebben terjed Dél- és Kelet-Ázsiában. Igen nagy az ellenállás ezzel szemben Európában, Ausztráliában és Japánban. Európában a legjelentősebb termelő Spanyolország, ahol a kukorica vetésterületének már 15 %-a (egyres régiókban 60 %-a) GM, de folyik GM-kukori-